

УДК 069.5.730

*Ведибіда Богдан Олександрович*завідувач сектору методології музейної роботи
відділу науково-методичної роботи,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)*Bohdan O. Vedybida*head of the Sector of Museum Methodology,
Scientific Methodical Department,
The National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)**ПАРКИ ПАМ'ЯТНИКІВ СОЦРЕАЛІЗМУ: МУЗЕЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ****PARKS OF SOCIALIST REALISTIC MONUMENTS: MUSEUM MANAGEMENT ASPECT***Анотація*

У статті розглядаються парки скульптур доби тоталітаризму в Україні та за її межами: Парк “Мементо” в м. Будапешт (Угорщина), Парк Грутас у м. Грутас (Литва), Музей соціалістичного мистецтва в м. Софія (Болгарія), Парк мистецтв “Музеон” у м. Москва (Росія) і Парк-музей “Пам’ятники соцреалізму” в с. Фрумушика-Нова Тарутинського р-ну Одеської обл. Здійснено аналіз парків-музеїв як установ, що типологічно належать до музеїв просто неба. За профільною класифікацією запропоновано визначити парки радянської скульптури комплексними музеями, спеціалізація яких визначається двома науковими дисциплінами: історією та мистецтвознавством.

Ключові слова: парк скульптури, музей, музей просто неба, типологія музею, профіль музею, соціалістичний реалізм, тоталітаризм.

Summary

The article reviews sculpture parks which represent the totalitarian era in Ukraine and abroad: Memento Park in Budapest (Hungary), Grutas Park in Grutas (Lithuania), Museum of Socialist Art in Sofia (Bulgaria), Museon Art Park in Moscow (Russia), and park-museum “Monuments of Socialist Realism” in Frumushika-Nova village, Tarutyn district, Odessa region (Ukraine). The analysis of park-museums as museum institutions, which typologically belong to open-air museums, was conducted. Based on the substantive activities of the latter, the author suggests that parks of Soviet sculpture could be classified as complex museums, the specialization of which should be defined by two disciplines: history and the theory of art.

Key words: sculpture park, museum, open-air museum, museum typology, museum profile, socialist realism, totalitarianism.

Після розпаду СРСР і “соціалістичного табору” європейських країн почали з’являтися і розвиватися наукові, культурні та громадські ініціативи, спрямовані на декомунізацію, яка, зокрема, супроводжувалася демонтажем пам’ятників комуністичним діячам, що здебільшого зумовлював руйнацію скульптур. Наприклад, під час подій Революції гідності (кін. 2014 – поч. 2014 р.) та після них із 5 015 пам’ятників (саме стільки їх налічувалося в Україні на поч. 1990 р.) було демонтовано 857 монументів В. Леніну та 130 – іншим більшовицьким лідерам, а на поч. 2017 р. – 1 320 пам’ятників В. Леніну¹. Одночасно виникла нова культурна інституція – парки скульптур соціалістичного реалізму. Метою статті є аналіз таких парків в Україні та за її межами як музейних установ нового типу.

Історія та специфіка функціонування означених музеїв просто неба не знайшли відображення у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Більшість публікацій (путівники містами та окремими об’єктами, статті) має популярний характер і адресована насамперед туристам. В українській історіографії можна відзначити статтю М. Сич, у якій парк скульптур розглядається як особливий ландшафтний об’єкт, а скульптура – як визначальний композиційний елемент у парковому просторі, а також охарактеризовано особливості такого типу парків. Водночас паркам скульптури соціалістичного періоду приділено незначну увагу, а їхнє місце в музейній мережі автор взагалі не аналізує².

Долю радянської монументальної скульптури (насамперед, пам’ятників В. Леніна) в Україні розглядає О. Гайдай, яка торкається багатьох питань, зокрема, ролі музеїв як форми презентації та / або ізоляції комуністичного минулого³.

Зважаючи на обмеженість публікацій, джерелами нашої розвідки є офіційні сайти музеїв та інші електронні ресурси.

Художня доктрина соціалістичного реалізму в СРСР існувала з 1920-х рр. і після Другої світової війни стала обов’язковою для всіх форм художньої творчості у країнах, залежних від Радянського Союзу. Це перетворило культуру й мистецтво на інструмент політики, ідеології та пропаганди⁴. Досліджуючи феномен соціалістичного реалізму в літературі, Н. Ксьондзик

1 Хархун В. Комунізм як музейний експонат: радянська спадщина – об’єкт політики пам’яті в Україні / [Електронний ресурс]: Україна модерна. – Режим доступу: <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/kharkhun-communism> (дата звернення: 25.10.2018). – Назва з екрана.

2 Сич М. О. Особливості паркової скульптури та парки скульптур: світовий аспект // Вісник Харківської академії дизайну та мистецтв. – 2013. – № 3. – С. 150–153.

3 Гайдай О. Кам’яний гість. Ленін у Центральній Україні. – Видання друге. – Київ: К.І.С., 2018. – 280 с.

4 A Memento Park közeleti útja 1992–2005 / [Electronic resource]: Memento Park. – Access mode: <http://www.mementopark.hu/pages/>

запропонувала структурування особливостей обох стилів, цілком придатне і для образотворчого мистецтва:

“...незаперечна перевага ідеї: на першому місці ідея державності та суспільних, а не особистих цінностей (відповідно, політика таки бере гору над естетикою, нав'язуючи їй власні авторитети);

принцип узагальнення (часто оприявнюваний за допомогою використання стандартних штампів і кліше на різних мистецьких рівнях);

сувора жанрова і тематична ієрархія, а водночас чітко визначена норма, система оцінок і етичних імперативів (сформованих у результаті тісного взаємовпливу владної позиції, вираженої, зокрема, через ідеологічну пропаганду, та громадської думки, презентованої інтересами і смаками споживацьких мас);

орієнтація на “нібито” міметичні форми зображення, штучна життєподібність (презентація уявного, бажаного як реального, дійсного; цей пункт безпосередньо апелює також і до реалістичного складника соцреалізму);

одномірність характерів персонажів, які є рупорами вже згаданої провідної ідеї, звідси – декларативність діалогів і монологів; нормативність характерів: люди, “якими вони мають бути” – програмова ідеалізація; тяжіння героя до алегорії або схеми; рольовий, повторюваний набір персонажів;

конфлікт між обов'язком і почуттям, де обов'язок (найчастіше громадсько-політичний) домінує (лише за таких умов маємо стандартного “позитивного героя”, що нині може видаватися цілком ідеалізованим);

єдність світоглядів автора і героя; єдність дії, а часто і єдність міста (усе це безпосередньо пов'язується також і з наявністю одного творчого методу, владною абсолютизацією, зокрема і в мистецькій галузі)”⁵.

Тут доречно згадати визначення соцреалізму А. Синявського: “...це – напівкласицистичне напівмистецтво не надто соціалістичного зовсім не реалізму”⁶.

Першим парком-музеєм скульптури соцреалізму став **Парк “Мементо”**, створений 1993 р. у м. Будапешт (Угорщина) за проектом архітектора А. Елеседа, який так визначив свою концептуальну ідею: “Цей парк присвячений диктатурі і в той же час, раз ми можемо говорити і писати про це, – демократії. Адже, врешті-решт, тільки демократія дає можливість вільно говорити про диктатуру”⁷.

Міркуючи над причинами появи такого парку та його призначенням, журналістка М. Надкарні писала: “...Міська влада швидко зрозуміла, що ідея парку відкриває простір для гарного компромісу між прихильниками зносу та їхніми супротивниками. Замість того, щоб нищити сліди соціалістичного ладу або дозволяти їм і далі транслювати його ідеологію, їх можна наділити новим символічним значенням, помістивши в спеціально організований простір. Із документальних свідочств естетики, ідеології і політики минулої епохи вони – завдячуючи самому факту свого збереження – втілюватимуть у собі здоровий демократичний дух нової угорської культури. Створення парку дозволило б мерії публічно продемонструвати політичні зміни, підкреслити притаманну їм унікальність на тлі бурхливих подій в історії країни”⁸.

Основну частину парку становлять 42 демонтовані в 1989 р. скульптури. Третина з них – зняті з історичних споруд меморіальні дошки. “Мементо” оточений червоною стіною, що уособлює залізну завісу. В центрі вхідної брами, на покритих іржею залізних листах – слова поеми Д. Іллеша “Про тиранію”. Ліворуч – пам'ятник В. Леніну із площі Повстання у Будапешті, праворуч – пам'ятник К. Марксу та Ф. Енгельсу у стилі кубізму, що стояв перед будинком ЦК Угорської соціалістичної робітничої партії у Будапешті. Серед експонатів парку – ще дві статуї В. Леніна, дві скульптури лідера Болгарської компартії Г. Димитрова, пам'ятники угорським комуністам на чолі з лідером Угорської революції 1919 р. Б. Куном, загиблим у 1944 р. радянським парламентарем І. Остапенку і М. Штейнмецу, пам'ятник голові Ради Міністрів Угорської Народної Республіки Ф. Мюнніху, пам'ятник Республіці Рад; меморіали угорським бійцям інтернаціональних бригад у Іспанії та угорсько-радянської дружби, монументи та алегоричні скульптури радянських воїнів і комуністичних героїв. Меморіал робітничого руху зображує дві руки, які стискають земну кулю і символізують готовність робітничого класу захопити світ для створення раю на Землі. Зображення Й. Сталіна відсутні, оскільки їх демонтували ще після повстання 1956 р. Проте у парку “Мементо” є постамент пам'ятника з Будапешта, на якому експонується копія чобіт демонтованої восьмиметрової скульптури Сталіна.

Деякі експонати відтворюють атмосферу комуністичної епохи: телефонна будка; радіола, з якої звучать марші та гімни; автомобіль “Trabant”, вироблений у НДР. У 2007 р. у парку “Мементо” відкрили міні-кінотеатр і виставкову залу, де влаштовують фотовиставки й демонструють документальні фільми, присвячені історії комунізму, його вождям, таємній поліції тощо. В сувенірній крамниці музею відвідувачі можуть придбати радянські значки, паспорт, касети з першотравневими маршами, плакати з гаслами, консерви та інші товари, що нагадують про радянську епоху⁹.

sights/?lang=hu (last access: 16.11.2018). – Title from the screen.

⁵ Ксьондзик Н. М. Соцреалізм крізь призму класицизму // Наукові записки. – Т. 98. Філологічні науки / Національний університет “Києво-Могилянська академія”. – Київ, 2009. – С. 80.

⁶ Там само. – С. 79.

⁷ A Kommunista diktatúra szelleme és szobrai / [Electronic resource]: Memento Park. – Access mode: <http://www.mementopark.hu/pages/sights/?lang=hu> (last access: 16.11.2018). – Title from the screen

⁸ Надкарні М. О времени, травме и монументе: Парк-музей скульптур в Будапеште // Новое литературное обозрение. – 2014. – № 2 (126) / [Электронный ресурс]: Журнальный зал. – Режим доступа: <https://anna-bpguide.livejournal.com/314423.html> (дата обращения: 20.11.2018). – Название с экрана.

⁹ Наркомания – зло. Парк советских скульптур в Будапеште // Жизнь в путешествиях: Блог aquatek-filips / [Электронный ресурс]: Livejournal. – Режим доступа: <https://aquatek-filips.livejournal.com/1367495.html> (дата обращения: 11.12.2018). – Название с экрана; Парк Мементо – музей советских памятников в Будапеште / [Электронный ресурс]: Уголки мира. – Режим доступа: <http://www.earth-tour.ru/dostoprimechatelnosti/dostoprimechatelnosti/park-memento-%E2%80%93-muzey-sovetskih-pamyatnikov-v-budapeshte.html> (дата обращения: 19.11.2018). – Название с экрана; Парк скульптур периода социализма // Ваш гид по Будапешту и Венгрии: Блог mila-hunguide /

Взріці скульптури, яка в радянський час була одним із засобів монументальної пропаганди, нині є культурно-історичною цінністю, символом певної епохи. Один із відвідувачів музею, історик Я. Пото зауважив, що "...наш нащадок може стати дорослим у цих старих пам'ятниках..."; історик мистецтв Т. Вахнер написав: "...зміна режиму принесла справедливий та високо цінний спосіб не віддавати ці об'єкти, створені з мистецькими або пропагандистськими намірами, на сміттєзвалище"; його колега М. Суок вважає: "Ми мали сміливість пам'ятати, а не обмежуватись, щоб придушити наші ганебні спогади про наше минуле", назвавши ансамбль "...унікальним світовим історико-освітнім тематичним парком". Його підтримав С. Каталін: "Окрім туристичного та арт-центру, парк буде працювати як освітня база та музей історії, аби завжди пам'ятати про відповідальність за забуття". Дуже влучно відгукнувся про парк-музей просто неба архітектор та історик мистецтва П. Хаба: "...Парк скульптур зробив значний внесок у вивчення комуністичних політичних пам'яток як керівництво історією"¹⁰ (рис. 1–5).

Приватний **Парк Грутас** (або **Груто**) в м. Грутас неподалік від м. Друскінінкай у Литві у 2001 р. заснував бізнесмен В. Малінаускас, який зібрав майже всі з 87 пам'ятників, у 1990-х рр. демонтованих литовською владою. Від Міністерства культури В. Малінаускас отримав погруддя та картини в дусі соцреалізму, що зберігалися у фондах музеїв, окремі предмети він придбав на підприємствах із переробки металобрухту або знайшов на звалищах. Тепер у парку та музеї при ньому експонуються майже 100 пам'ятників, а загалом (разом із вимпелами, грамотами, табличками та іншими предметами) в музеї налічується 1,5 млн одиниць зберігання.

Парк розташований на лісовій ділянці площею 20 га на території національного заповідника Дзукія. Архітектурно-художнє вирішення цього своєрідного "тоталітарного Діснейленда" імітує стиль радянських концтаборів системи ГУЛАГ: парк має огорожу з колючого дроту та сторожові вежі, а з динаміків лунають патріотичні пісні. Парк поділений на "тоталітарну зону" і "зону терору": в одній представлені статуї "вождів", в іншій – пам'ятники організаторам геноциду литовців. Дві вулиці парку названі іменами В. Леніна та страченої нацистами 20-річної литовської партизанки М. Мельникайте. У парку експонуються пам'ятники В. Леніна, голови НК Ф. Дзержинського, першого секретаря ЦК Компартії Литви А. Снечкусас, солдат, комсомольців, письменників, робітників. На території є вагон-теплушка – один із тих, у яких депортували до Сибіру литовців, зразки воєнної та іншої техніки радянських часів, експозиція "Вузькоколіїний потяг".

У дерев'яній споруді (репліці сільського агітклубу або хати-читальні) розташовано інформаційний центр – музей, у якому експонуються прапори, почесні грамоти, перехідні вимпели й гасла на червоному кумачі, а манекен піонерки наче охороняє книжкові полиці із працями литовських марксистів, листуванням революціонерів, "Капіталом" К. Маркса. Фото й документи висвітлюють репресії радянської влади, а також підпільний спротив режиму. В музеї демонструють короткометражні чорно-білі фільми з відповідної тематики. Таким чином, за допомогою різноманітних засобів викривається ідеологізована радянська пропагандистська культура та псевдонаука, механізм, засоби і форми радянської ідеології й пропаганди, розповідається про геноцид литовського народу. В картинній галереї експонують живописні та графічні твори у стилі соціалістичного реалізму, які віддзеркалюють ідеологізоване комуністичне суспільство, культ керівників СРСР, панування радянської влади в Литві¹¹ (рис. 6–11).

Музей соціалістичного мистецтва в м. Софія (Болгарія), у 2011р. заснований як філіал Національної художньої галереї Болгарії, став першою у країні музейною установою, яка збирає, зберігає та експонує зразки болгарського мистецтва, створені в 1944–1989 рр. і тематично пов'язані з епохою соціалізму у Болгарії. Музейний комплекс складається з парку, художньої галереї та відеозалу. У парку площею 7 500 м² розташовані 77 творів монументальної скульптури: статуї і погруддя болгарських і радянських комуністів В. Леніна, Г. Димитрова, Д. Благоєва, В. Коларова, Т. Живкова; типові взріці соцреалізму – зображення партизан, червоноармійців, робітників і колгоспників.

Праворуч від входу до парку встановлено червону зірку, яка в 1954–1984 рр. височіла в центрі Софії над будинком ЦК Болгарської комуністичної партії і є копією кремлівських зірок у Москві. Виготовлена із синтетичного рубіна із золотим покриттям, зірка має діаметр 2,5 м, її товщина в центрі – 700 мм.

Художня галерея площею 550 м² експонує твори станкового мистецтва в дусі соцреалізму. У відеозалі демонструють документальні фільми часів соціалізму у Болгарії. В сувенірній крамниці продають автентичні речі доби соціалізму та їхні сучасні копії¹² (рис. 12–14)

Парк мистецтв "Музеон" – найбільший у Росії музей скульптури просто неба, заснований у Москві в 1992 р. на пустирі, куди звозили демонтовані пам'ятники радянським діячам (В. Леніну, Й. Сталіну, Ф. Дзержинському, Я. Свердлову, Л. Брежневу), створені відомими скульпторами: З. Віленським, Є. Вучетичем, О. Комовим, С. Меркуровим, В. Мухіною,

[Електронний ресурс]: Livejournal. – Режим доступу: <https://mila-hunguide.livejournal.com/881.html> (дата обращения: 11.12.2018). – Название с экрана; Memento Park / [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.mementopark.hu/pages/sights/?lang=hu> (last access: 02.11.2018). – Title from the screen.

10 A Memento Park közéleti útja 1992–2005...

11 Парк Грутас / [Електронний ресурс]: Privet-litva.ru. – Режим доступу: <https://www.privet-litva.ru/168/national-parks-ru/grutas-park-ru.html> (дата обращения: 05.12.2018). – Название с экрана; *Татарчук А.* Парк Грутас – back in USSR! / [Електронний ресурс]: Tut.by: Новости. – Режим доступу: <https://news.tut.by/kaleidoscope/203748.html?cmd=94330> (дата обращения: 05.12.2018). – Название с экрана; Gruto parkas / [Electronic resource]: Park Grutas. Official site. – Access mode: http://grutoparkas.lt/ru_RU/ (last access: 04.12.2018). – Title from the screen.

12 Музей социалистического искусства (Болгария, София) / [Електронний ресурс]: Отзовик. – Режим доступу: https://otzovik.com/review_144549.html (дата обращения: 04.12.2018). – Название с экрана; Музей социалистического искусства / [Електронний ресурс]: ВОтпуск.ru. – Режим доступу: https://www.votpusk.ru/country/dostoprим_info.asp?ID=12436 (дата обращения: 04.12.2018). – Название с экрана; The National gallery of Bulgaria [Electronic resource]. – Access mode: <https://nationalgallery.bg/exhibitions/> (last access: 04.12.2018). – Title from the screen.

Ю. Ореховим, О. Рукавишниковим, Д. Тугариновим, Й. Чайковим, Є. Чубаровим.

З ініціативи свого першого директора, М. Пукеми, парк отримав назву “Державне об’єднання музейної, концертної і виставкової роботи «Музеон»”. У 1995 р. з нагоди 50-річчя перемоги Радянського Союзу у Другій світовій війні у парку облаштували експозицію з воєнної тематики, де, зокрема, були представлені скульптури “Стояти на смерть” Є. Вучетича, “Роззброєння” О. Кирюхіна, “Танковий десант” В. Дронова, “Вимагаємо миру” В. Мухіної. Пізніше створили відділи, присвячені сталінським репресіям, а також сучасної скульптури та дитячий. Із 1995 р. в “Музеоні” відбуваються щорічні мистецькі симпозиуми, в яких беруть участь скульптори з багатьох країн. У 2015 р. “Музеон” об’єднали із Центральним парком культури та відпочинку ім. М. Горького.

Територія парку (понад 23 га) поділена на тематичні зони, де представлені історичні, сучасні та дитячі пам’ятники. В експозиції, присвяченій війнам, встановлено понад 1 000 пам’ятників радянської епохи й періоду соцреалізму, роботи авангардистів (які за радянських часів з ідеологічних міркувань не демонструвалися і зберігалися в майстернях), сучасних художників, а також паблік-арт.

На “Алеї вождів” і “Алеї бюстів” експонуються скульптури революціонерів, світових лідерів, академіків, військових, музикантів, поетів, робітників та колгоспників – речі, що мають не лише мистецьку, а й історичну цінність як артефакти своєї доби, необхідні для її вивчення. У 1998 р. навколо пам’ятника Й. Сталіну (скульптор С. Меркуров) була розміщена композиція скульптора-шістдесятника Є. Чубарова “Жертви тоталітарного режиму”: стіна-решітка, в яку вкрито 283 висічені з каменю голови, що символізують репресованих земляків автора.

У парку проводять тематичні екскурсії “Прогулянки з вождями”, під час яких відвідувачам показують скульптури радянських лідерів, що стояли майже в кожному населеному пункті СРСР. Екскурсанти знайомлять із цікавими фактами з життя вождів, розкривають процес еволюції скульптури на прикладі творів відомих майстрів, розповідають, чому зображення В. Леніна не схожі на його реальний вигляд, як протягом 70 років змінювався образ радянських правителів і якими вони були насправді та багато іншого.

Нині “Музеон” є музеєм просто неба, виставковим простором, місцем проведення свят і прогулянок. Тут працює павільйон “Школа” для лекцій із архітектури та літній кінотеатр. Щорічно парк відвідують понад 2,5 млн осіб¹³ (рис. 15–18).

Парк-музей “Пам’ятники соцреалізму” було створено у 2013 р. в музейному етнографічному комплексі “Фрумушика-Нова” Тарутинського р-ну Одеської обл. за проектом ландшафтного дизайнера О. Гушиної. В 1945 р. радянська влада відселила мешканців с. Фрумушика, щоб створити на його місці військовий полігон. У 2006 р. нащадок одного з мешканців села, О. Паларієв, взявши в оренду частину колишнього полігону, відбудував село під назвою Фрумушика-Нова та створив найбільшу в Європі вівчарську ферму, нині – великий агро-еколого-рекреаційний кластер.

У 2008 р. власник відкрив у селі туристичний комплекс, що містить: парк-музей, етносело, краєзнавчий музей, найбільший у світі гранітний пам’ятник чабану (2017 р. внесений до Книги рекордів Гіннеса), зоопарк, корчму, міні-готель. У відвідувачів комплексу є можливість долучитися до сільськогосподарської праці та полювати¹⁴. У парку-музеї просто неба експонуються понад 130 скульптур, пам’ятників, бюстів та барельєфів, демонтованих у різних населених пунктах України. Окрему алею утворюють пам’ятники В. Леніна, один із яких (роботи класика соцреалізму М. Манізера) з 1967 р. стояв біля будинку Одеського обкому Компартії України. На алеї героїв радянського часу можна побачити статуї Й. Сталіна, М. Калініна, В. Молотова, С. Кірова, С. Орджонікідзе, М. Щорса, В. Чапаєва. У парку експонуються пам’ятники К. Маркса, комсомолки-диверсантки З. Космодем’янської; письменників М. Горького, С. Єсеніна, В. Маяковського, Дж. Лондона; вченого в галузі ракетобудування та космонавтики В. Корольова, першого космонавта Ю. Гагаріна, барельєфи героїв Другої світової війни, зображення піонерів та радянських трудівників¹⁵ (рис. 19–21). Означені парки пам’яток соцреалізму відповідають визначенню музейних установ у діючому Законі України “Про музеї та музейну справу” (Ст. 1): “Музей – науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної

13 Музеон – современный центр искусства Москвы / [Электронный ресурс]: Moscow-russia.ru. Портал о Москве. – Режим доступа: <http://moscow-russia.ru/park-iskusstv-moskovskogo-obedineniya/> (дата обращения: 06.12.2018). – Название с экрана; Музеон / [Электронный ресурс]: Парк Горького. Официальный сайт. – Режим доступа: <https://park-gorkogo.com/muzeon> (дата обращения: 06.12.2018). – Название с экрана; Парк искусств Музеон / [Электронный ресурс]: Узнай Москву. – Режим доступа: <https://um.mos.ru/museums/muzeon/> (дата обращения: 06.12.2018). – Название с экрана; Экскурсия “Прогулки с вождями” в Парке искусств “Музеон” / [Электронный ресурс]: Mos-holidays: Куда пойти в Москве. Афиша Москвы. – Режим доступа: <http://mos-holidays.ru/ekskursiya-progulki-s-vozhdyami-v-parke-iskusstv-muzeon/> (дата обращения: 06.12.2018). – Название с экрана

14 Громова В. Как бизнесмен создал крупнейший в Европе овцеводческий комплекс и попал в Книгу рекордов Гиннеса / [Электронный ресурс]: БизнесЦентр. – 27.07.2018. – Режим доступа: https://biz.censor.net.ua/resonance/3077614/kak_biznesmen_sozdal_krupneyishiy_v_evrope_ovtsevodcheskiy_kompleks_i_popal_v_knigu_rekordov_ginnesa (дата обращения: 11.12.2018). – Название с экрана; Наибольшая кількість скульптур у приватному парку-музеї / [Электронный ресурс]: Национальный реестр рекордов. – Режим доступа: <http://www.rekord.ua/najbilsha-kilkist-skulptur-u-privatnomu-parku-muzeji.html> (дата звернення: 10.12.2018). – Назва з екрана; Одесская область: Фрумушика-Нова – этнографический музей, зоопарк и многое другое / [Электронный ресурс]: Думская. – 13.05.2012. – Режим доступа: <http://dumskaya.net/news/frumushika-nova-etnograficheskij-muzej-zoopark-i-019242/> (дата обращения: 10.12.2018). – Название с экрана; Таганский В. 10 лет. Юбилей у села Фрумушика-Нова / [Электронный ресурс]: ODESSKIY.COM. – Режим доступа: <http://odesskiy.com/regioni-odesskoj-oblasti/jubilej-u-sela-frumushika-nova.html> (дата обращения: 13.12.2018). – Название с экрана.

15 Парк радянського періоду: соцреалізм просто неба / [Электронный ресурс]: BBC News. Україна. – Режим доступа: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-41814209> (дата звернення: 11.12.2018). – Назва з екрана; Фрумушика-Нова. Центр етнографічного, сільського зеленого туризму та семейного відпочинку / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://frumushika.com/> (дата обращения: 12.12.2018). – Название с экрана.

та світової культурної спадщини¹⁶».

Відмінність парків скульптур від традиційних музеїв полягає в розміщенні експозицій просто неба у певному ландшафті. В сучасній музеології поряд із поняттям “музей просто неба”¹⁷ побутує термін “скансен”, який уперше ввели в обіг у Стокгольмі в 1891 р. – там створили музей, де на спеціально виділеній території збирали та експонували нерухомі пам’ятки.

Український музеєзнавець С. Руденко, дослідник термінологічних аспектів та специфіки музеїв просто неба, вважає, що “...скансен – це музейна установа, комунікаційно-інформаційна діяльність якої базується на експонуванні «просто неба» зразків архітектурних будівель (зазвичай, етнографічного характеру), вилучених із генетичного середовища. Поняття «музеї просто неба» є ширшим за поняття «скансен», оскільки може бути пов’язане із різноманітними нерухомими пам’ятками, що за сутністю можуть бути, крім власне нерухомих, також мобільними об’єктами. За певних обставин (наприклад, значні розміри), зазначені об’єкти не можуть бути експоновані в приміщенні (наприклад, експозиції військової техніки, лапідарії монументальної скульптури)¹⁸».

Історіографічний аналіз публікацій зарубіжних та українських учених із зазначеної проблеми здійснив Д. Кепін¹⁹, який сформулював дефініцію музеїв просто неба: “Музеї під відкритим небом – «скансени» (у вузькому історіографічному значенні цього терміна) характеризуються: зібранням пам’яток, які формуються з перевезених із різних місць їх виявлення; пам’ятками, що залишаються *in situ*; музеями, в яких частина пам’яток – місцеві, а частина – привізні²⁰».

У зазначеній дефініції не враховано специфічних ознак парків скульптур, які, на наш погляд, за типологічною класифікацією є музеями просто неба, оскільки їх експозиція розміщена на певній території, переважно у парках або заповідниках. Деякі з них навіть мають назву “парк-музей”. Далекі не завжди збірки цих закладів містять пам’ятки з різних місць їхнього первісного розташування. Парки-музеї скульптур / пам’ятників соцреалізму справді відповідають такій ознаці класифікації. Але у світі існує чимало парків-музеїв скульптури, які зберігають пам’ятки, створені на місці. Наприклад, у с. Буша Ямпільського р-ну Вінницької обл. на території Регіонального ландшафтного парку “Мурафа” експонується близько 150 скульптур на історичну тематику, створених митцями з різних країн, які упродовж 20 років збираються на скульптурний проект “Подільський фестиваль”²¹. Аналогічними є Парк-музей Лаонго (Буркіна Фасо) і Парк скульптур у Клайпеді (Литва)²². В Каліфорнії (США) є сад скульптур просто неба “Чарівне коло королеви Каліфії”, створений франко-американським скульптором Н. де Сан-Фалль у м. Ескондідо²³. Авторським є і Парк скульптур Вігеланда в Осло (Норвегія)²⁴.

Отже, за типологією парки скульптур можна віднести до групи музеїв просто неба, визначення, характеристика і класифікація яких залишаються дискусійними та потребують подальшого аналізу. В кожному разі, однією з наступних ознак класифікації має бути парк-музей скульптури соціалістичного реалізму або доби тоталітарного режиму.

Ще одним дискусійним питанням є належність таких музеїв до певної профільної групи. Д. Кепін, зокрема, вважає, що музеї просто неба – самостійна профільна група²⁵. Вважаємо цю думку хибною. В музеєзнавстві “профілем музею” (категорія класифікації музеїв) вважається їхня спеціалізація, зв’язок музейної діяльності з профільною галуззю науки, техніки, виробництва, культури, видом мистецтва. Саме це окреслює склад музейного зібрання, принципи комплектування фондів, тематику науково-дослідної, експозиційної та науково-просвітницької роботи²⁶.

Отже, паркам-музеям радянської скульптури можна дати таке визначення – це комплексні музеї, спеціалізація яких обумовлюється історією та мистецтвознавством. Скульптури вождів тоталітарного режиму в душі соціалістичного реалізму є персоніфікованим вираженням історичної інформації про роль “увічнених” у мистецьких образах діячів історії конкретної соціалістичної країни – цю інформацію відвідувачі дізнаються від екскурсоводів та завдяки певним супроводжувальним інформаційним засобам. Означені експонати викривають терор, репресії та інші злочини комуністичного режиму через діяльність конкретних історичних персон. Мета таких музеїв полягає в тому, щоб сформувати в молодого покоління несприйняття будь-яких проявів диктаторства в суспільстві, аби наступні покоління не повторили жахливий досвід своїх попередників.

16 Закон України “Про музеї та музейну справу” / [Електронний ресурс]: Kodeksy.com.ua. – Режим доступу: http://kodeksy.com.ua/pro_muzeji_ta_muzejnu_spravu/1.htm (дата звернення: 14.12.2018). – Назва з екрана.

17 У 1972 р. було створено Асоціацію європейських музеїв просто неба із штаб-квартирою в м. Гельсінкі.

18 Руденко С. Б. Музейна пам’ятка: соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей. – Київ: НАКККІМ, 2012. – С. 51–52.

19 Кепін Д. В. Типологічна характеристика музеїв просто неба // Праці Центру пам’яткознавства. – 2007. – Вип. 12. – С. 131–155.

20 Там само. – С. 150.

21 Село Буша, парк скульптур, капище, Гайдамацький Яр / [Електронний ресурс]: Третя варта. – Режим доступу: <http://3varta.com.ua/selo-busha-park-skulptur-kapische-gajdamatskij-jar> (дата звернення: 16.12.2018). – Назва з екрана.

22 Symposium de sculpture sur granit de Laongo / [Electronic resource]: Burkinatourism. – Access mode: <http://www.burkinatourism.com/SYMPOSIUM-DE-SCULPTURE-SUR-GRANIT-DE-LAONGO.html> (last access: 16.12.2018). – Title from the screen; *Miseri Vadi*. Mylimas nemylimas parkas Klaipėdoje / [Electronic resource]: Šiaurės Atėnai. – 28.06.2013. – Access mode: <http://www.satenai.lt/2013/06/28/mylimas-nemylimas-parkas-klaipedoje/> (last access: 16.12.2018). – Title from the screen.

23 Волшебный круг королевы Калифи / [Электронный ресурс]: LivLib: Книжный портал. – Режим доступа: <https://www.livlib.ru/book/1001027275/about-volshebnyj-krug-korolevy-kalifi> (дата обращения: 16.12.2018). – Название с экрана.

24 Щеглов М. Парк скульптур Вигеланда – Фрогнер-парк (Vigelandsparken – Frognerparken) / [Электронный ресурс]: Gardener.ru: Ландшафтный дизайн и архитектура сада. – Режим доступа: http://www.gardener.ru/gap/garden_guide/page276.php?id=1757 (дата обращения: 16.12.2018). – Название с экрана.

25 Кепін Д. В. Вказ. праця. – С. 150.

26 Равикович Д. А. Профиль музея // Российская музейная энциклопедия: В двух томах. – Москва: Прогресс, “РИПОЛ КЛАССИК”, 2001. – С. 121.

Історик О. Гайдай, аналізуючи дискусію щодо долі радянських монументів, наголошувала на ідеологічному та історичному значенні парків радянських пам'ятників: "Хоча парки пам'ятників існували й раніше, але лише у країнах з комуністичним минулим вони отримали чітко ідеологічне значення, ставши формою рецепції комунізму, презентації певного історичного досвіду. <...> утвердилася думка, що вони є кращою альтернативою знищенню пам'ятників або залишенню їх у публічному просторі"²⁷.

З погляду мистецтвознавства частина представлених у парках-музеях скульптур має художню цінність, оскільки їх створили відомі художники, а образний ряд зображень досить різноманітний. Вони важливі для розуміння історії мистецтва радянської доби.

На нашу думку, нова типологічна група музеїв просто неба – парки-музеї скульптур соцреалізму, потребує подальшого ґрунтовного і масштабного аналізу специфіки, соціальних функцій та напрямів діяльності, а також визначення місця в загальній музейній мережі країни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Волшебный круг королевы Калифии / [Электронный ресурс]: LivLib: Книжный портал. – Режим доступа: <https://www.livlib.ru/book/1001027275/about-volshebnyj-krug-korolevy-kalifii> (дата обращения: 16.12.2018). – Название с экрана.
2. *Гайдай О.* Кам'яний гість. Ленін у Центральній Україні. – Видання друге. – Київ: К. І. С., 2018. – 280 с.
3. *Громова В.* Как бизнесмен создал крупнейший в Европе овцеводческий комплекс и попал в Книгу рекордов Гиннеса / [Электронный ресурс]: БизнесЦензор. – 27.07.2018. – Режим доступа: https://biz.censor.net.ua/resonance/3077614/kak_biznesmen_sozdal_krupneyishiy_v_evrope_ovtsevodcheskiyi_kompleks_i_popal_v_knigu_rekordov_ginnesa (дата обращения: 11.12.2018). – Название с экрана.
4. Закон України "Про музеї та музейну справу" / [Электронный ресурс]: Kodeksy.com.ua. – Режим доступа: http://kodeksy.com.ua/pro_muzeji_ta_muzejnu_spravu/1.htm (дата звернення: 14.12.2018). – Назва з екрана.
5. *Кепін Д. В.* Типологічна характеристика музеїв просто неба // Праці Центру пам'яткознавства. – 2007. Вип. 12. – С. 131–154.
6. *Ксьондзик Н. М.* Соцреалізм крізь призму класицизму // Наукові записки. – Т. 98. Філологічні науки / Національний університет "Києво-Могилянська академія". – Київ, 2009. – С. 78–82.
7. Музей социалистического искусства (Болгария, София) / [Электронный ресурс]: Отзовик. – Режим доступа: https://otzovik.com/review_144549.html (дата обращения: 04.12.2018). – Название с экрана.
8. Музей социалистического искусства / [Электронный ресурс]: ВОтпуск.ru. – Режим доступа: https://www.votpusk.ru/country/dostoprjm_info.asp?ID=12436 (дата обращения: 04.12.2018). – Название с экрана.
9. Музеон – современный центр искусства Москвы / [Электронный ресурс]: Moscow-russia.ru. Портал о Москве. – Режим доступа: <http://moscow-russia.ru/park-iskusstv-moskovskogo-obedineniya/> (дата звернення: 06.12.2018). – Название с экрана.
10. Музеон / [Электронный ресурс]: Парк Горького. Официальный сайт. – Режим доступа: <https://park-gorkogo.com/muzeon> (дата обращения: 06.12.2018). – Название с экрана.
11. *Надкарни М.* О времени, травме и монументе: Парк-музей скульптур в Будапеште // Новое литературное обозрение. – 2014. – № 2 (126) / [Электронный ресурс]: Журнальный зал. – Режим доступа: <https://anna-bpguide.livejournal.com/314423.html> (дата обращения: 20.11.2018). – Название с экрана.
12. Найбільша кількість скульптур у приватному парку-музеї / [Электронный ресурс]: Національний реєстр рекордів. – Режим доступа: <http://www.rekord.ua/najbilsha-kilkist-skulptur-u-privatnomu-parku-muzeji.html> (дата звернення: 10.12.2018). – Назва з екрана.
13. Наркомания – зло. Парк советских скульптур в Будапеште // Жизнь в путешествиях: Блог aquatek-filips / [Электронный ресурс]: Livejournal. – Режим доступа: <https://aquatek-filips.livejournal.com/1367495.html> (дата обращения: 11.12.2018). – Название с экрана.
14. Одесская область: Фрумушика-Нова – этнографический музей, зоопарк и многое другое / [Электронный ресурс]: Думская. – 13.05.2012. – Режим доступа: <http://dumskaya.net/news/frumushika-nova-etnograficheskij-muzej-zoopark-i-019242/> (дата обращения: 10.12.2018). – Название с экрана.
15. Парк Грутас / [Электронный ресурс]: Privet-litva.ru. – Режим доступа: <https://www.privet-litva.ru/168/national-parks-ru/grutas-park-ru.html> (дата обращения: 05.12.2018). – Название с экрана.
16. Парк искусств Музеон / [Электронный ресурс]: Узнай Москву. – Режим доступа: <https://um.mos.ru/museums/muzeon/> (дата обращения: 06.12.2018). – Название с экрана.
17. Парк Мементо – музей советских памятников в Будапеште / [Электронный ресурс]: Уголки мира. – Режим доступа: <http://www.earth-tour.ru/dostoprimechatelnosti/dostoprimechatelnosti/park-memento-%E2%80%93-muzey-sovetskih-pamyatnikov-v-budapeshte.html> (дата обращения: 19.11.2018). – Название с экрана.
18. Парк радянського періоду: соцреалізм просто неба / [Электронный ресурс]: BBC News. Україна. – Режим доступа: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-41814209> (дата звернення: 11.12.2018). – Назва з екрана.
19. Парк скульптур периода социализма // Ваш гид по Будапешту и Венгрии: Блог mila-hunguide / [Электронный ресурс]: Livejournal. – Режим доступа: <https://mila-hunguide.livejournal.com/881.html> (дата обращения: 11.12.2018). – Название с экрана.

20. Равикович Д. А. Профиль музея // Российская музейная энциклопедия: В двух томах. – Москва: Прогресс, “РИПОЛ КЛАССИК”, 2001.
21. Руденко С. Б. Музейна пам’ятка: соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей. – Київ: НАККІМ, 2012.
22. Село Буша, парк скульптур, капище, Гайдамацький Яр / [Електронний ресурс]: Третя варта. – Режим доступу: <http://3varta.com.ua/selo-busha-park-skulptur-kapische-gajdamatskij-jar> (дата звернення: 16.12.2018). – Назва з екрана.
23. Сич М. О. Особливості паркової скульптури та парки скульптур: світовий аспект // Вісник Харківської академії дизайну та мистецтв. – 2013. – № 3. – С. 150–153.
24. Таганский В. 10 лет. Юбилей у села Фрумушика-Нова / [Электронный ресурс]: ODESSKIY.COM. – Режим доступа: <http://odesskiy.com/regioni-odesskoj-oblasti/jubilej-u-sela-frumushika-nova.html> (дата обращения: 13.12.2018). – Название с экрана.
25. Татарчук А. Парк Грутас – back in USSR! / [Электронный ресурс]: Tut.by: Новости. – Режим доступа: <https://news.tut.by/kaleidoscope/203748.html?crnd=94330> (дата обращения: 05.12.2018). – Название с экрана.
26. Фрумушика-Нова. Центр этнографического, сельского зеленого туризма и семейного отдыха / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://frumushika.com/> (дата обращения: 12.12.2018). – Название с экрана.
27. Хархун В. Комунізм як музейний експонат: радянська спадщина – об’єкт політики пам’яті в Україні / [Електронний ресурс]: Україна модерна. – Режим доступу: <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/kharkhun-communism> (дата звернення: 25.10.2018). – Назва з екрана.
28. Щеглов М. Парк скульптур Вигеланда – Фрогнер-парк (Vigelandsparken – Frognerparken) / [Электронный ресурс]: Gardener.ru: Ландшафтный дизайн и архитектура сада. – Режим доступа: http://www.gardener.ru/gap/garden_guide/page276.php?id=1757 (дата обращения: 16.12.2018). – Название с экрана.
29. Экскурсия “Прогулки с вождями” в Парке искусств “Музеон” / [Электронный ресурс]: Mos-holidays: Куда пойти в Москве. Афиша Москвы. – Режим доступа: <http://mos-holidays.ru/ekskursiya-progulki-s-vozhdyami-v-parke-iskusstv-muzeon/> (дата обращения: 06.12.2018). – Название с экрана.
30. Galeria Sztuki Socrealizmu / [Electronic resource]: Muzeum Zamoyskich w Kozłówe. – Access mode: <https://www.muzeumzamoyskich.pl/socrealizm> (last access: 03.12.2018). – Title from the screen.
31. Gruto parkas / [Elektronic resource]: Park Grutas. Official site. – Access mode: http://grutoparkas.lt/ru_RU/ (last access: 04.12.2018). – Title from the screen.
32. Memento Park / [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.mementopark.hu/pages/sights/?lang=hu> (last access: 16.11.2018). – Title from the screen.
33. Miseri Vadi. Mylimas nemylimas parkas Klaipėdoje / [Electronic resource]: Šiaurės Atėnai. – 28.06.2013. – Access mode: <http://www.satenai.lt/2013/06/28/mylimas-nemylimas-parkas-klaipedoje/> (last access: 16.12.2018). – Title from the screen.
34. Symposium de sculpture sur granit de Laongo / [Electronic resource]: Burkinatourism. – Access mode: <http://www.burkinatourism.com/SYMPIOSIUM-DE-SCULPTURE-SUR-GRANIT-DE-LAONGO.html> (last access: 16.12.2018). – Title from the screen.
35. The National gallery of Bulgaria / [Electronic resource]. – Access mode: <https://nationalgallery.bg/exhibitions/> (last access: 04.12.2018). – Title from the screen.

REFERENCES

1. Volshebnyi krug korolevy Califii / [Elektronnyi resurs]: LivLib: Knizhnyi portal. – Rezhim dostupa: <https://www.livlib.ru/book/1001027275/about-volshebnyj-krug-korolevy-kalifii> (data obrascheniya: 16.12.2018). – Nazvaniye s ekrana.
2. Hayday O. Kamiany hist. Lenin u Tsentralniy Ukraini. – Vydannia druhe. – Kyiv: K.I.C., 2018. – 280 s.
3. Gromova V. Kak biznesmen sozdal krupneyshiy v Evrope ovtsevodcheskiy kompleks i popal v Knigu recordov Ginnesa / [Elektronnyi resurs]: BiznesTsenzor. – 27.07.2018. – Rezhim dostupa: https://biz.censor.net.ua/resonance/3077614/kak_biznesmen_sozdal_krupneyshiyi_v_evrope_ovtsevodcheskiyi_kompleks_i_popal_v_knigu_rekordov_ginnesa (data obrascheniya: 11.12.2018). – Nazvaniye s ekrana.
4. Zakon Ukrainy “Pro muzei ta muzeinu spravu” / [Elektronnyi resurs]: Kodeksy.com.ua. – Rezhym dostupu: http://kodeksy.com.ua/pro_muzei_ta_muzeinu_spravu/1.htm (data zvernennia: 14.12.2018). – Nazva z ekrana.
5. Kepin D. V. Typologichna kharakterystyka muzeiv prosto neba // Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva. – 2007. Vyp. 12. – S. 131–154.
6. Ksondzyk N. M. Sotsrealizm kriz pryzmu klasytsyzmu // Naukovi Zapysky – T. 98. Filolohichni nauky / Natsionalnyi universytet “Kyievo-Mohylianska akademiya”. – Kyiv, 2009. – S. 78–82.
7. Muzey sotsialisticheskogo iskusstva (Bolgariya. Sofiya) / [Elektronnyi resurs]: Otvovik. – Rezhim dostupa: https://otvovik.com/review_144549.html (data obrascheniya: 04.12.2018). – Nazvaniye s ekrana.
8. Muzey sotsialisticheskogo iskusstva / [Elektronnyi resurs]: vOtpusk.ru. – Rezhim dostupa: https://www.votpusk.ru/country/dostoprим_info.asp?ID=12436 (data obrascheniya: 04.12.2018). – Nazvaniye s ekrana.
9. Muzeon – sovremenniy tsentr iskusstva Moskvy / [Elektronnyi resurs]: Moscow-russia.ru. Portal o Moskve. – Rezhim dostupa: <http://moscow-russia.ru/park-iskusstv-moskovskogo-obedineniya/> (data obrascheniya: 06.12.2018). – Nazvaniye s ekrana.
10. Muzeon / [Elektronnyi resurs]: Park Gorkogo. Ofitsialnyi sayt. – Rezhim dostupa: <https://park-gorkogo.com/muzeon> (data obrascheniya: 06.12.2018). – Nazvaniye s ekrana.
11. Nadkarni M. O vremeni, travme i monumente: Park-muзей skulptur v Budapeshte // Novoye literaturnoye obozreniye. – 2014. – № 2 (126) / [Elektronnyi resurs]: Zhurnalnyi zal. – Rezhim dostupa: <https://anna-bpguide.livejournal.com/314423.html> (data

obrascheniya: 20.11.2018). – Nazvaniye s ekrana.

12. Naibilsha kilkist skulptur v pryvatnomu parku-muzei / [Elektronnyi resurs]: Natsionalnyi reyestr rekordiv. – Rezhym dostupu: <http://www.rekord.ua/najbilsha-kilkist-skulptur-u-privatnomu-parku-muzeji.html> (data zvernennia: 10.12.2018). – Nazva z ekrana.

13. Narkomaniya – zlo. Park sovetskikh skulptur v Budapeshte // Zhizn v puteshestviyakh: Blog aquatek-filips / [Elektronnyi resurs]: Livejournal. – Rezhim dostupa: <https://aquatek-filips.livejournal.com/1367495.html> (data obrascheniya: 11.12.2018). – Nazvaniye s ekrana.

14. Odesskaya oblast: Frumushika-Nova – etnograficheskij muzey, zoopark i mnogoye drugoye / [Elektronnyi resurs]: Dumskaya. – 13.05.2012. – Rezhim dostupa: <http://dumskaya.net/news/frumushika-nova-etnograficheskij-muzej-zoopark-i-019242/> (data obrascheniya: 10.12.2018). – Nazvaniye s ekrana.

15. Park Grutas / [Elektronnyi resurs]: Privet-litva.ru. – Rezhim dostupa: <https://www.privet-litva.ru/168/national-parks-ru/grutas-park-ru.html> (data obrascheniya: 05.12.2018). – Nazvaniye s ekrana.

16. Park iskusstv Muzeon / [Elektronnyi resurs]: Uznay Moskvu. – Rezhim dostupa: <https://um.mos.ru/museums/muzeon/> (data obrascheniya: 06.12.2018). – Nazvaniye s ekrana.

17. Park Memento – muzey sovetskikh pamiatnikov v Budapeshte / [Elektronnyi resurs]: Ugolki mira. – Rezhim dostupa: <http://www.earth-tour.ru/dostoprimechatelnosti/dostoprimechatelnosti/park-memento-%E2%80%93-muzey-sovetskikh-pamyatnikov-v-budapeshte.html> (data obrascheniya: 19.11.2018). – Nazvaniye s ekrana.

18. Park radianskoho periodu: sotsrealizm prosto neba / [Elektronnyi resurs]: BBC News. Ukraina. – Rezhym dostupu: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-41814209> (data zvernennia: 11.12.2018). – Nazva z ekrana.

19. Park skulptur perioda sotsializma // Vash gid po Budapeshtu i Vengrii: Blog mila-hunguide / [Elektronnyi resurs]: Livejournal. – Rezhim dostupa: <https://mila-hunguide.livejournal.com/881.html> (data obrascheniya: 11.12.2018). – Nazvaniye s ekrana.

20. *Ravikovich D. A.* Profil muzeya // Rossiyskaya muzeynaya entsiklopediya: V dvukh tomakh. – Moskva: Progress. “RIPOL KLASSIK”, 2001.

21. *Rudenko S. B.* Muzeina pamiatka: sotsiokulturna sutnist ta mistse v systemi istoryko-kulturnykh tsinnosti. – Kyiv: NAKKKiM, 2012.

22. Selo Busha, park skulptur, kapyshche, Haidamatskyi Yar / [Elektronnyi resurs]: Tretia varta. – Rezhym dostupu: <http://3varta.com.ua/selo-busha-park-skulptur-kapische-gajdamatskij-jar> (data zvernennia: 16.12.2018). – Nazva z ekrana.

23. *Sych M. O.* Osoblyvosti parkovoi skulptury ta parky skulptur: svitovyi aspekt // Visnyk Kharkivskoi akademii dyzainu ta mystetstv. – 2013. – № 3. – S. 150–153.

24. *Taganskiy V.* 10 let. Yubiley u sela Frumushika-Nova / [Elektronnyi resurs]: ODESSKIY.COM. – Rezhim dostupa: <http://odesskiy.com/regioni-odesskoj-oblasti/jubilej-u-sela-frumushika-nova.html> (data obrascheniya: 13.12.2018). – Nazvaniye s ekrana.

25. *Tatarchuk A.* Park Grutas – back in USSR! / [Elektronnyi resurs]: Tut.by: Novosti. – Rezhim dostupa: <https://news.tut.by/kaleidoscope/203748.html?crnd=94330> (data obrascheniya: 05.12.2018). – Nazvaniye s ekrana.

26. Frumushika-Nova. Tsentr etnograficheskogo, selskogo zelenogo turizma i semeynogo otdykha [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupa: <http://frumushika.com/> (data obrascheniya: 12.12.2018). – Nazvaniye s ekrana.

27. *Kharkhun V.* Komunizm yak muzeinyi eksponat: radianska spadshchyna – ob'ekt polityky pamiaty v Ukraini / [Elektronnyi resurs]: Ukraina moderna. – Rezhym dostupu: <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/kharkhun-communism> (data zvernennia: 25.10.2018). – Nazva z ekrana.

28. *Scheglov M.* Park skulptur Vigelanda – Frogner-park (Vigelandsparken – Frognerparken / [Elektronnyi resurs]: Gardener.ru: Landshaftnyi dizayn i arkhitektura sada. – Rezhim dostupa: http://www.gardener.ru/gap/garden_guide/page276.php?id=1757 (data obrascheniya: 16.12.2018). – Nazvaniye s ekrana.

29. Ekskursiya “Progulki s vozhdiami” v Parke iskusstv “Muzeon” / [Elektronnyi resurs]: Mos-holidays: Kuda poyti v Moskve. Afisha Moskvyy. – Rezhim dostupa: <http://mos-holidays.ru/ekskursiya-progulki-s-vozhdiami-v-parke-iskusstv-muzeon/> (data obrascheniya: 06.12.2018). – Nazvaniye s ekrana.

30. Galeria Sztuki Socrealizmu / [Electronic resource]: Muzeum Zamoyskich w Kozłowie. – Access mode: <https://www.muzeumzamoyskich.pl/socrealizm> (last access: 03.12.2018). – Title from the screen.

31. Gruto parkas / [Electronic resource]: Park Grutas. Official site. – Access mode: http://grutoparkas.lt/ru_RU/ (last access: 04.12.2018). – Title from the screen.

32. Memento Park / [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.mementopark.hu/pages/sights/?lang=hu> (last access: 16.11.2018). – Title from the screen.

33. Miseri Vadi. Mylimas nemylimas parkas Klaipėdoje / [Electronic resource]: Šiaurės Atėnai. – 28.06.2013. – Access mode: <http://www.satenai.lt/2013/06/28/mylimas-nemylimas-parkas-klaipedoje/> (last access: 16.12.2018). – Title from the screen.

34. Symposium de sculpture sur granit de Laongo / [Electronic resource]: Burkinatourism. – Access mode: <http://www.burkinatourism.com/SYMPIOSIUM-DE-SCULPTURE-SUR-GRANIT-DE-LAONGO.html> (last access: 16.12.2018). – Title from the screen.

35. The National gallery of Bulgaria / [Electronic resource]. – Access mode: <https://nationalgallery.bg/exhibitions/> (last access: 04.12.2018). – Title from the screen.

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1. Вхід до парку “Мементо”

Рис. 2. Парк “Мементо”: пам’ятник В. Леніну

Рис. 3. Парк “Мементо”: пам’ятник радянсько-угорській дружбі

Рис. 4. Парк “Мементо”: “Чоботи Сталіна”

Рис. 5. Парк “Мементо”

Рис. 6–11. Парк Грутас

Рис. 12–14. Музей соціалістичного мистецтва в Софії

Рис. 15. Парк мистецтв “Музеон”: Алея вождів

Рис. 16. Парк мистецтв “Музеон”: “М. Калінін” (скульптор Б. Дюжев).

Рис. 17. Парк мистецтв “Музеон”: “Вартовий” (скульптор Л. Шервуд).

Рис. 18. Парк мистецтв “Музеон”: “СРСР – оплот миру” (автор – С. Щєкочихін).

Рис. 19. Парк-музей “Пам’ятники соцреалізму”: вхід до парку-музею.

Рис. 20. Парк-музей “Пам’ятники соцреалізму”: алея пам’ятників В. Леніну.

Рис. 21. Парк-музей “Пам’ятники соцреалізму”: алея героїв радянського часу.

Рис. 1

Рис. 4

Рис. 2

Рис. 3

Рис. 5.

Рис. 6

Рис. 8

Рис. 7

Рис. 9

Рис. 10

Рис. 11

Рис. 12

Рис. 13

Рис. 14

Рис. 15.

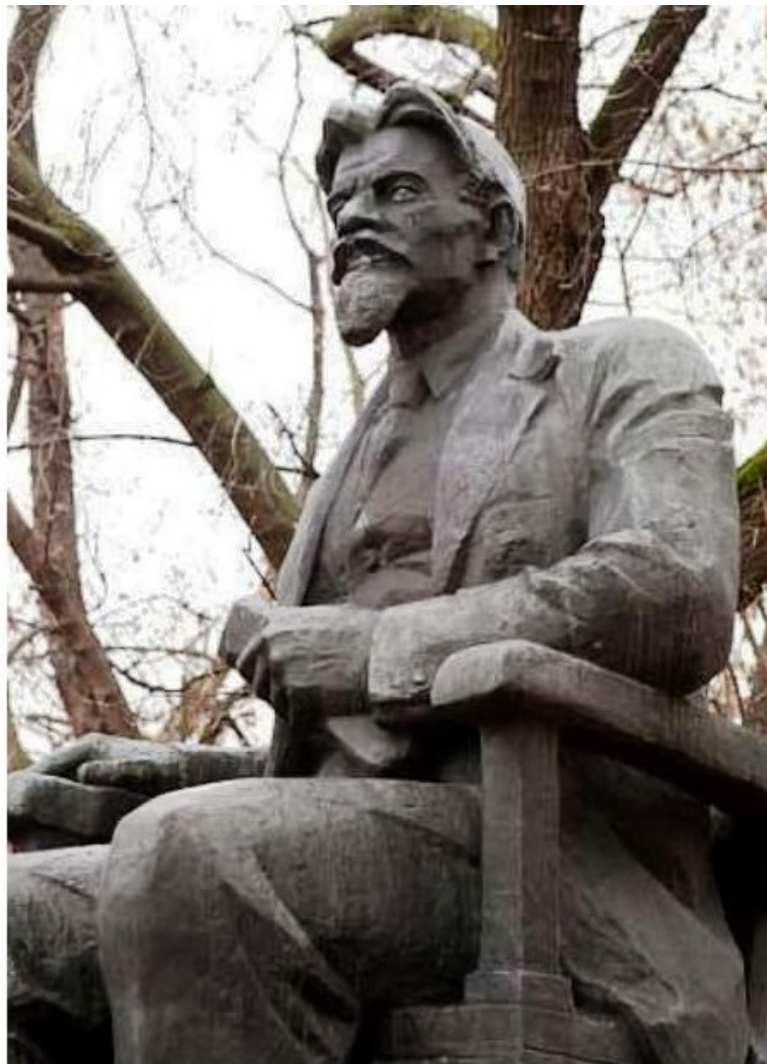

Рис. 16.

Рис. 17.

Рис. 18.

Рис. 19.

Рис. 20.

Рис. 21.